

DE ZIEL KAN NIET BESTAAN, MAAR IS ER TOCH

Cees van der Staak, 3 juli 2012

Jan Derksen kiest als opening van zijn boek 'Bevrijd de psychologie uit de greep van de hersenmythe' (Uitgeverij Bert Bakker, 2012) een gedicht van Bernlef, getiteld: De Ziel. De ziel wordt daarin omschreven als iets dat niet bestaan kan, maar er toch is, zolang er leven in het lichaam is althans. De ziel is kwetsbaar, 'ziefelig', zegt de dichter.

De psycholoog Derksen wil de psychologie bevrijden uit de greep van de hersenmythe. Hij neemt krachtig stelling tegen de utopische verleiding van de neurowetenschap, zoals die onlangs pregnant verwoord werd door de neurobioloog Dick Swaab en de medicus Victor Lamme. Zij kondigden hoogmoedig aan dat binnen afzienbare tijd alle grote vraagstukken in de psychologie zullen worden opgelost dankzij het voortschrijdend onderzoek in de cognitieve neurowetenschappen. Er bestaat niet zoiets als een ziel. Dit onderwerp leeft sterk momenteel. Het afgelopen jaar hebben diverse psychologen, psychiaters, artsen en filosofen zich uitgesproken tegen dit eliminatief materialisme. Hierbij voegt zich de klinisch psycholoog Derksen. Ik heb waardering voor zijn pamflet, omdat het opkomt voor de kwetsbare ziel die bedreigd wordt.

Jan Derksen is een gedreven psycholoog met een sterke hang naar de theorievorming. Hij schuwt de strijd met de empiristen niet en weet met overtuigingskracht, vaak gelardeerd met klinische voorbeelden uit zijn psychotherapeutische praktijk, studenten, collega's en leken voor zijn standpunt te winnen. Doordat hij al vroeg in zijn wetenschappelijke ontwikkeling gegrepen was door de psychoanalytische theorie en praktijk, heeft hij nooit bloot gestaan aan de utopische verleiding van de hersenmythe. Misschien wel van een andere mythe, daar kom ik nog op.

Zelf heb ik wel bloot gestaan aan die utopische verleiding. Ik zocht in het brein naar de oplichtende banen van de ziel, zoals Bernlef die noemt in zijn boven aangehaald gedicht. Afgestudeerd in de psychologische functieleer, promoveerde ik in 1975 op een neuropsychologisch proefschrift over de hersen-mechanismen van approach en avoidance gedrag. Mijn hypothese was dat in de hersenen tegengestelde tendenties van toenadering en vermijding werkzaam zijn die elkaar in evenwicht houden, maar ook in conflict kunnen zijn. Er zat heel wat geest in die tendenties. Na mijn promotie ben ik me gaan omscholen naar de klinische psychologie.

Een aantal stellingnamen van Derksen zijn me uit het hart gegrepen, vooral als hij het opneemt voor de kwetsbare ziel. Naar mijn oordeel is het vooral de psyche die bevrijd moet worden uit de hersenmythe en niet zozeer de psychologie. Ook steun ik zijn pleidooi voor een vruchtbare samenwerking tussen psychologie en biologie vanuit de eigenstandigheid van de psychologie als wetenschappelijke discipline.

Voor het bepalen van zijn positie schetst hij vervolgens echter een karikaturaal beeld van de biologie als puur gericht op de stoffelijke materie en verwijt hij de neuropsychologen dat ze amateur-biologen zijn. Op die laatste punten ben ik het met hem oneens en ik wil daar mijn standpunt tegenover zetten of er een vraag bij stellen. Ik zal me daarbij beperken tot het vraagstuk van de relatie tussen psychologie en biologie.

1. Blz. 22: "Onderzoekers in de psychologie werken eraan mee dat hun discipline wordt opgeslokt door de cognitieve neurowetenschap." Blz. 28: "... de empirische, academische psychologie ... dreigt op te lossen in de neurobiologie. Het mengsel dat hier ontstaat ... is geen product van ... gelijkwaardige input door de psychologie ..."

Ik ben daar niet zo bang voor. Naar mijn mening maakt de cognitieve neurowetenschap een multidisciplinaire aanpak mogelijk van een van de centrale vragen in de psychologie, namelijk die naar de relatie tussen lichaam en geest. Psychologen spelen in dit veld vaak de eerste viool. Dat ze zich daarbij soms schuldig maken aan slordig antropomorf taalgebruik ('de amygdala heeft het gedaan') is niet juist, maar dat hoeft je niet zo serieus te nemen. De meeste psychologen in dit veld weten goed waar ze mee bezig zijn en blijven denken als psychologen.

2. Blz. 30: Derksen stelt dat in de neurobiologische vakliteratuur doorgaans niet wordt ingegaan op de vraag welke mechanismen werkzaam zouden kunnen zijn in een eventueel overgangsgebied tussen biologie en psychologie. Als voorbeeld beschrijft hij de angst die optreedt bij de plotselinge confrontatie met een krokodil en die zowel een psychische toestand als een biologische toestand kent als twee parallelprocessen naast elkaar.

Wat is hier het overgangsgebied? En wat draagt de psychologie bij aan het in kaart brengen hiervan, iets wat de biologie blijkbaar nalaat?

3. Blz. 158: Derksen bespreekt het 'wilde denken' van de voorwetenschappelijke mythologie (epileptische aanval is boodschap van god) als wegbereider van het wetenschappelijke denken (het is een neurologische ontlading).

Daarna verwijt hij de neurobiologen 'wild denken' als ze antropomorfiseren.

Maar is dat ook niet een wegbereider van een volgende stap in de wetenschappelijke kennis omtrent lichaam en geest?

En is Derksen's eigen pleidooi voor theorievorming omtrent de intrapsychische structuur niet ook een vorm van 'wild denken'? En mogelijk een wegbereider van weer een volgende stap?

4. Blz. 165: De psyche rijst op (emergentie) uit het samengaan van biologische en sociale processen en is daar niet meer toe te reduceren.

Er is dus het lichaam, waaruit de psyche oprijst en er is een omgeving waarin dit bezielde lichaam zich aantreft en waarop het intentioneel gericht is. Voor mij mag ook de psyche belichaamd zijn (embodied cognition) en de omgeving bezielde (extended self). Wat voor zin heeft het echter om te spreken van een psyche zonder lichaam, of van een psyche zonder omgeving?

5. Blz. 160: Derksen is geen dualist, zegt hij.

Maar psychologie en biologie bestuderen de mens op verschillende wijze, zegt hij. En de interactie tussen de beide domeinen noemt Derksen een remmend concept, net als de interactie tussen mens en omgeving.

Hij spreekt in dit verband liever over dynamisch geïntegreerd. Wat bedoelt hij daarmee?

6. Blz. 155: "... productie van wetenschappelijk interessante kennis verschilt tussen wetenschappen waar een stoffelijk lichaam centraal staat zoals de biologie en wetenschappen zonder een dergelijk object zoals in de psychologie."

Echter: Biologie is de leer van het leven en bestudeert dus meer dan het stoffelijk lichaam, zoals Derksen beweert. Psychologie is de leer van de psyche en die heeft ook een stoffelijk aspect (denk aan bezielde lichaam en embodied cognition).

In zijn theoretische benadering wijst Derksen interactie tussen biologische en psychologische processen af vanwege verschil in object en methode. Geen biopsychosociale hutspot.

Dit is dus dualisme, ook al ontkent Derksen dat.

Hij bevindt zich hier overigens in het gezelschap van Swaab die ook een dualist is als hij zegt dat de hersenen de geest produceren zoals de nieren urine.

Ze zijn schatplichtig aan Descartes die daarvoor teruggaat op Plato met zijn wereld van de dingen en de wereld van de ideeën.

Ik zit als het hierover gaat meer op de lijn van Thomas van Aquino (ziel is belichaamd principe) die teruggrijpt op Aristoteles: de ziel maakt onverbreekelijk deel van de lichamelijke vorm en stof een eenheid vormen. De cognitieve neurowetenschap is vandaag de dag ook vaak neo-aristotelisch.

7. Blz. 193: De psychologische objecthypothese als nieuwe onderzoeksrichting. Derksen hanteert de hypothese van het psychologisch object. Hij is daarmee een dualist, ook al wil hij zichzelf zo niet noemen. Valt hij hier niet ten prooi aan een andere mythe dan de hersenmythe, namelijk de mythe van het psychisch apparaat, door hem tegenwoordig intrapsychische architectuur genoemd?

Ik ben in Derksen's termen een neutraal monist die ervan uitgaat dat lichaam en geest uiterlijke manifestaties zijn van één substantie die wij nog niet goed kennen. Een neo-Aristoteliaan die ook de context in die substantie wil betrekken. (bezielde lichaam, bezielde omgeving).

8. Blz. 197: De droom

In de epiloog beschrijft Jan Derksen een droom die hij de laatste tijd vaak had. Hierin manifesteert hij zich als de wereldverbeteraar zoals ik hem al meer dan 30 jaar ken. Hij is nu ook een bevrijdingsideoloog geworden die de psychologie wil bevrijden uit de greep van de hersenmythe. Hij trekt van podium naar podium om zijn collega's te attenderen op de naderende ondergang. Maar in zijn droom gaat het niet lukken om dit doemscenario af te wenden.

Ik wil Derksen wel uit de droom helpen. Er is geen doemscenario voor de psychologie. De psychologie gaat niet verloren in de cognitieve neurowetenschap. Integendeel, psychologen spelen daarin de eerste viool met hun psychologische inbreng. Wat Derksen heel goed doet in zijn boek is een pleidooi houden voor de bevrijding van de psyche, de geest, de ziel. Want de ziel is kwetsbaar zoals Bernlef stelde in zijn gedicht. En de toenemende aandacht voor en kennis over de lichamelijke processen, in het bijzonder de hersenprocessen, met alle reductie van dien, kan de aandacht afleiden van het levensprincipe, de vorm die de stof tot leven wekt, de architectuur zo u wilt die het levend lichaam in zijn context meer doet zijn dan de som der delen. In de reductie kan de ziel verdwijnen.

De titel van Derksen's boek had beter kunnen zijn:

Bevrijd de psyche uit de greep van de hersenmythe.